

Impact of Tourism Development on Citizenship Rights and Urban Sustainability: The Case of Qeshm Island

Mohammad Heidarinarmandi[✉]¹, Farshad Javadizadeh²

1. Department of Law, Qeshm Branch, Islamic Azad University, Qeshm, Iran. Email: mohammad.heidari4032@iau.ir

2. Department of Environmental Science, Bandar Abbas Branch, Islamic Azad University, Bandar Abbas, Iran. Email: javadizadeh@baiiau.ac.ir

ARTICLE INFO

Article type:
Research Paper

Article history:

Received: February 5, 2026

Revised: May 22, 2026

Accepted: June 22, 2026

Published: June 22, 2026

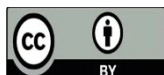
Keywords:

Tourism Development
Citizenship Rights Right
to the City Urban
Economic Sustainability
Community-Based
Tourism (CBT)

Abstract

Tourism development is increasingly recognized as a major driver of urban economic dynamism, possessing the capacity to reshape indicators of citizenship rights and contribute to the financial sustainability of cities. Qeshm Island, endowed with a distinctive natural landscape, a rich historical background, and a unique cultural fabric, occupies a strategic position in Iran's tourism network. However, the rapid and poorly regulated expansion of tourism in recent years has generated conflicting challenges and opportunities across the island's social, economic, and spatial dimensions. This study adopts a critical reading of Henri Lefebvre's and David Harvey's "Right to the City" framework, combined with an exploration of the potential of Community-Based Tourism (CBT) within the broader agenda of sustainable urban economy. The analysis evaluates key dimensions such as genuine local participation, spatial equity, accessibility of urban services, and the right to a healthy environment, along with indigenous investment dynamics, employment durability, and financial resilience as essential indicators of economic sustainability. Using a descriptive-analytical methodology and directed qualitative content analysis, the research examines upstream policy documents, development reports, previous academic studies, and official statistical data related to Qeshm. Findings reveal a bipolar continuum: community-oriented tourism pathways can foster sustainable employment, social cohesion, equitable wealth distribution, and spatial justice, whereas one-dimensional and non-systematic approaches risk deepening class divides, intensifying spatial fragmentation, degrading natural resources, and undermining economic resilience. The study concludes with a set of practical policy strategies to align tourism development with citizens' rights and strengthen Qeshm's economic foundations.

How to cite: Heidarinarmandi, M. and Javadizadeh, F. (2026). Impact of Tourism Development on Citizenship Rights and Urban Sustainability: The Case of Qeshm Island. *Geography and Regional Planning*, 16(63).449-464. <https://doi.org/10.22034/jgeoq.2026.581341.4452>

© Author(s) retain the copyright and full publishing rights

DOI: <https://doi.org/10.22034/jgeoq.2026.581341.4452>

Publisher: Qeshm Institute of Higher Education

Introduction

Over the past decade, Qeshm Island, Iran's largest island and a prominent free trade zone, has experienced a dramatic surge in tourism, with visitor numbers escalating from 1.2 million in 2019 to over 2.8 million in 2023. While this rapid development positions Qeshm as a strategic hub within Iran's tourism map and promises significant economic revitalization, it simultaneously engenders a complex web of socio-spatial tensions. The unbridled growth of this industry has outpaced institutional planning, raising critical questions about its impact on the fundamental rights of local citizens, including equitable access to urban services, environmental health, and meaningful participation in decision-making. Furthermore, the economic model appears to favor external capital and seasonal employment, creating a precarious dependency that undermines the resilience and diversification of the local economy. This situation sets up a contradictory dynamic where tourism acts as both a catalyst for urban growth and a potential threat to social cohesion and environmental integrity. Consequently, a critical gap exists in understanding how tourism can be steered away from a purely growth-oriented paradigm toward a community-centered model that aligns with the principles of the "Right to the City" and fosters a truly sustainable urban economy. This research aims to address this gap by systematically analyzing how tourism development influences citizenship rights and economic sustainability in Qeshm, moving beyond anecdotal evidence to provide a rigorous, document-based analysis.

Methodology

This research adopts a descriptive-analytical approach with a qualitative documentary design. Data were exclusively gathered through library studies and the systematic review of existing documents, including official reports from the Qeshm Free Zone Organization (2019–2023), upstream development plans (the Qeshm Comprehensive Plan and the 2016 JICA report), national statistical data, and relevant academic literature. The analysis employed

directional content analysis to operationalize the theoretical framework into measurable indicators. A rigorous coding process identified recurring themes related to citizenship rights and urban economic sustainability. To ensure reliability, coding was repeated by the primary researcher, with discrepancies resolved through consensus. No field surveys, questionnaires, or interviews were conducted.

Results and Discussion

The documentary analysis reveals a dual-edged impact of tourism development on citizenship rights and urban economic sustainability in Qeshm Island. On the positive side, tourism has contributed to infrastructure improvements (road networks, transportation, and communication services), employment growth (direct jobs rising from 5,200 in 2019 to 8,700 in 2023), and increased local revenues. However, these benefits are overshadowed by significant challenges. Employment instability is critical, with approximately 62% of tourism-related jobs being seasonal or part-time. Spatial inequality is evident, as infrastructure and investment remain concentrated in northern areas, while southern villages are marginalized. Limited local participation is reflected in the mere 18% share of indigenous investment in major tourism projects, with most capital flowing from external investors. Environmental threats, including degradation of mangrove forests and coral reefs, further undermine citizens' right to a healthy environment. The COVID-19 pandemic exposed the economy's low resilience, with a 75% tourist decline leading to 400 business closures and a 28% unemployment rate in the services sector. This underscores the vulnerability of a tourism-dependent mono-economy. In light of the theoretical framework, the findings indicate that without adopting a Community-Based Tourism (CBT) approach-emphasizing local ownership, equitable benefit distribution, and active participation-the Right to the City remains unfulfilled, and urban economic sustainability is jeopardized.

Conclusion

This documentary analysis confirms that tourism development in Qeshm Island presents a twofold reality. While it has

generated employment, improved infrastructure, and stimulated local revenues, these gains remain fragile, unevenly distributed, and ecologically costly. The findings reveal persistent challenges: seasonal and precarious employment, spatial concentration of investments in northern areas, marginal participation of local communities (only 18% indigenous investment), and environmental degradation threatening the island's unique natural heritage. The COVID-19 crisis starkly exposed the low resilience of the tourism-dependent economy, with a 75% drop in visitors, mass business closures, and surging unemployment. Through the theoretical lens of the Right to the City (Lefebvre, Harvey) and Community-Based Tourism (CBT), this study demonstrates that the current growth-oriented, investor-driven model fails to fulfill

Ethical considerations

Following the principles of research ethics

The authors have observed the principles of ethics in conducting and publishing this scientific research, and this is confirmed by all of them.

Data Availability Statement

Data available on request from the authors.

Acknowledgements

First author: Preparation of samples, conducting experiments and collecting data, performing calculations, statistical analysis of data, analysis and interpretation of information and results, preparing a draft of the article.

Second author: Preparation of samples, conducting experiments and collecting

citizens' rights to equitable access, meaningful participation, and a healthy environment. The path toward urban economic sustainability requires a fundamental paradigm shift: transitioning from top-down, capital-intensive development to a community-centered, participatory, and ecologically conscious approach. This entails diversifying the local economy, empowering indigenous investors, institutionalizing participatory governance mechanisms, and strictly enforcing environmental carrying capacities. Ultimately, tourism in Qeshm holds immense potential for advancing citizenship rights and sustainable development, but realizing this potential demands deliberate policy interventions, institutional reforms, and a steadfast commitment to social justice and ecological integrity.

data, performing calculations, statistical analysis of data, analysis and interpretation of information and results, preparing a draft of the article.

Ethical Considerations

The authors affirm that they have adhered to ethical research practices, avoiding plagiarism, misconduct, data fabrication or falsification, and have provided their consent for this article's publication.

Funding

This research was conducted without any financial support from Payam Noor University.

Conflict of Interest

The authors declare no conflict of interest

انجمن ژئوپلیتیک ایران

فصلنامه جغرافیا و برنامه ریزی منطقه‌ای

شاپا چاپی: ۶۴۶۲-۲۲۲۸ شاپا الکترونیکی: ۲۱۱۲-۲۷۸۳

Homepage: <https://www.jgeoqeshm.ir/>

تحلیل اسنادی نقش توسعه گردشگری بر حقوق شهروندی و توسعه پایدار شهری (مطالعه موردی: جزیره قشم)

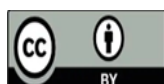
محمد حیدری نارمندی^۱✉، فرشاد جوادی زاده^۲

۱. نویسنده مسئول. گروه حقوق، واحد قشم، دانشگاه آزاد اسلامی، قشم، ایران. رایانامه: mohammad.heidari4032@iaui.ir

۲. گروه محیط زیست، واحد بندرعباس، دانشگاه آزاد اسلامی، بندرعباس، ایران. رایانامه: javadizadeh@baiaui.ac.ir

چکیده	اطلاعات مقاله
<p>توسعه صنعت گردشگری به عنوان پیشران پویایی اقتصاد شهری، پتانسیل بالایی در بازتعریف شاخص‌های حقوق شهروندی و پایدارسازی ساختارهای مالی دارد. جزیره قشم با برخورداری از اتمسفر متمایز طبیعی و بافت فرهنگی منحصر به فرد، جایگاهی استراتژیک در این حوزه یافته است؛ با این حال، توسعه شتاب‌زده و مهارنشده گردشگری در سال‌های اخیر، چالش‌های متناقضی را در زیست اجتماعی و کالبد فضایی این جزیره پدید آورده است. این پژوهش با تکیه بر خوانش انتقادی نظریه «حق به شهر» لوفور و هاروی، در کنار بازتعریف ظرفیت‌های گردشگری اجتماع محور (CBT)، اثرات این صنعت را بر حقوق شهروندی و پایداری اقتصاد شهری می‌سنجد. این مطالعه با بهره‌گیری از روش توصیفی-تحلیلی و تکنیک تحلیل محتوای کیفی جهت‌دار، به کنکاش در اسناد بالادستی و داده‌های آماری پرداخته است. محورهای مورد ارزیابی شامل مشارکت جامعه محلی، برابری فضایی، دسترسی به خدمات شهری، تاب‌آوری مالی و اشتغال پایدار است. یافته‌ها نشان‌دهنده یک پیوستار دوقطبی است؛ هدایت گردشگری به سمت الگوهای بومی و اجتماع محور می‌تواند کلید طلایی تحقق عدالت فضایی، توزیع منصفانه ثروت و انسجام اجتماعی باشد؛ در حالی که اصرار بر الگوهای تک‌بعدی و مدیریت غیرسیستماتیک، پیامدی جز تعمیق شکاف طبقاتی، گسست فضایی و فرسایش منابع طبیعی نخواهد داشت. در پایان، این پژوهش راهبردهای سیاستی و مداخلات کاربردی را جهت هم‌راستاسازی منافع گردشگری با صیانت از حقوق شهروندان و قوام‌بخشی به بنیان‌های اقتصادی قشم پیشنهاد می‌کند.</p>	<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۱/۱۷</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۳/۰۱</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۴/۰۱</p> <p>تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۴/۰۱</p> <p>کلیدواژه‌ها:</p> <p>توسعه گردشگری حقوق شهروندی حق به شهر پایداری اقتصاد شهری گردشگری اجتماع محور</p>

استناد: حیدری نارمندی، محمد و جوادی زاده، فرشاد. (۱۴۰۵). تحلیل اسنادی نقش توسعه گردشگری بر حقوق شهروندی و توسعه پایدار شهری (مطالعه موردی: جزیره قشم). *جغرافیا و برنامه ریزی منطقه‌ای*، ۱۶(۶۳)، ۴۴۹-۴۶۴. DOI:10.22034/jgeoq.2026.581341.4452

© نویسندگان.

ناشر: موسسه آموزش عالی قشم

مقدمه

در دهه‌های اخیر، گردشگری به عنوان یکی از پویاترین و پرطرفدارترین صنایع در سطح جهان شناخته شده است. این صنعت نه تنها به عنوان منبعی برای ارزآوری و ایجاد اشتغال، بلکه به عنوان ابزاری قدرتمند برای تبادل فرهنگی، ارتقای سطح رفاه و توسعه جوامع محلی مورد توجه قرار گرفته است. با این حال، پیامدهای توسعه گردشگری همواره مثبت و همه‌جانبه نبوده است. این صنعت می‌تواند با چالش‌هایی نظیر فشار بر منابع طبیعی، تغییرات فرهنگی، نابرابری‌های اقتصادی و اجتماعی، و حتی تضعیف حقوق شهروندی همراه باشد (Gunn, 2002; Timothy, 2002). در مقابل، رویکردهای نوین در مدیریت گردشگری، به‌ویژه رویکردهای اجتماع‌محور و پایدار، تلاش دارند تا با در نظر گرفتن منافع بلندمدت جامعه محلی و حفظ محیط‌زیست، از ظرفیت‌های گردشگری برای توسعه همه‌جانبه استفاده کنند (Diedrich et al., 2018).

حقوق شهروندی، مفهومی چندوجهی است که به مجموعه‌ای از آزادی‌ها، حقوق و فرصت‌هایی اشاره دارد که هر فرد در مقام یک شهروند در یک جامعه از آن برخوردار است. این حقوق شامل حق مشارکت در تصمیم‌گیری‌های شهری، دسترسی برابر به خدمات و امکانات، برخورداری از محیط‌زیست سالم، و اطمینان از عدالت فضایی و اقتصادی می‌شود (کتابچی، عماد و ولی بیگی، ۱۳۹۹). توسعه شهری، به‌ویژه در مناطقی که با فشارهای ناشی از توسعه گردشگری مواجه هستند، نیازمند بررسی دقیق تأثیرات خود بر حقوق شهروندی است.

جزیره قشم به‌عنوان بزرگ‌ترین جزیره خلیج فارس و یکی از مهم‌ترین مناطق آزاد ایران، در سال‌های اخیر به یکی از کانون‌های مهم توسعه گردشگری کشور تبدیل شده است. بر اساس گزارش سازمان منطقه آزاد قشم (۱۴۰۲)، شمار گردشگران واردشده به جزیره از حدود ۲/۱ میلیون نفر در سال ۱۳۹۸ به بیش از ۸/۲ میلیون نفر در سال ۱۴۰۲ رسیده است. برخورداری از چشم‌اندازهای طبیعی کم‌نظیر، ژئوپارک جهانی، جنگل‌های حرا (ثبت شده در فهرست ذخیره‌گاه‌های زیست‌کره یونسکو)، سواحل، سکونتگاه‌های بومی، ظرفیت‌های فرهنگی و بازارهای تجاری، جایگاه ویژه‌ای برای قشم در نظام گردشگری ایران پدید آورده است. این حجم از گردشگر، پتانسیل ایجاد فرصت‌های اقتصادی قابل توجهی را فراهم می‌کند، اما هم‌زمان می‌تواند چالش‌های جدی برای ساکنان محلی، محیط‌زیست و ساختار اجتماعی جزیره به همراه داشته باشد (فنی و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۱۹)؛ بنابراین، تحلیل دقیق نقش توسعه گردشگری در تحقق حقوق شهروندی و پایداری اقتصاد شهری در قشم امری ضروری است.

این پژوهش بر آن است تا با رویکردی جامع‌نگر و تلفیقی، به بررسی این رابطه بپردازد و نشان دهد چگونه می‌توان از ظرفیت‌های گردشگری برای ارتقای حقوق شهروندی و دستیابی به توسعه پایدار اقتصادی در جزیره قشم بهره برد. نوآوری پژوهش حاضر در تلفیق سه چارچوب نظری مکمل (حق به شهر، گردشگری اجتماع‌محور و پایداری اقتصاد شهری) و ارائه شاخص‌های عملیاتی برای سنجش آنها در قالب یک مطالعه موردی اسنادی است.

توسعه سریع گردشگری در جزیره قشم، به‌عنوان یکی از قطب‌های مهم گردشگری کشور، منجر به تغییرات قابل توجهی در ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و زیست‌محیطی این منطقه شده است. درحالی‌که این توسعه فرصت‌های اقتصادی جدیدی را ایجاد کرده و به تنوع‌بخشی به اقتصاد محلی کمک کرده است، اما هم‌زمان چالش‌هایی نیز به همراه داشته است.

مبانی نظری پژوهش و چارچوب مفهومی

این بخش به بررسی مبانی نظری پژوهش، شامل نظریه «حق به شهر» هانری لوفور و دیوید هاروی، مفهوم «گردشگری اجتماع‌محور» (CBT) و شاخص‌های پایداری اقتصاد شهری می‌پردازد. تلفیق این سه نظریه، چارچوب تحلیلی پژوهش را شکل می‌دهد.

۱- نظریه حق به شهر (هنری لوفور و دیوید هاروی)

هنری لوفور، جامعه‌شناس و فیلسوف فرانسوی، در کتاب *Le Droit à la Ville* (Lefebvre, 1968) مفهوم «حق به شهر» را مطرح کرد که فراتر از صرف حق مالکیت یا دسترسی به فضاهای شهری است. لوفور استدلال می‌کند که در جوامع سرمایه‌داری معاصر، شهر به کالایی تبدیل شده و حق استفاده از آن محدود به کسانی است که توانایی پرداخت آن را دارند. او «حق به شهر» را به‌عنوان حقی جامع و جمعی برای تمام شهروندان، اعم از ساکنان و غیرساکنان، تعریف می‌کند تا بتوانند در فضاهای شهری

زندگی کنند، فضاهای شهری را مطابق با نیازها و خواسته‌های خود شکل دهند و در فرایندهای تولید و بازتولید شهری مشارکت کنند (کتابچی، عماد و ولی بیگی، ۱۳۹۹).

لوفور سه بعد اصلی را برای حق به شهر برمی‌شمارد:

حق استفاده و سکونت: حق اولیه هر فرد برای زندگی، کار و استفاده از فضاهای شهری بدون موانع اقتصادی، اجتماعی یا اداری.
حق مشارکت: حق شهروندان برای مشارکت فعال در شکل‌دهی به شهر و تصمیم‌گیری‌های مربوط به تولید و بازتولید شهری.
حق شکوفایی و ابراز وجود: حق هر فرد برای تحقق پتانسیل‌های خود، بیان هویت و تجربیات خود در فضاهای شهری و لذت‌بردن از زندگی شهری.

به عقیده لوفور، تبدیل شهر به مکانی برای سودآوری سرمایه، منجر به «تصاحب» شهر توسط سرمایه و دولت و در نتیجه «بیگانگی» شهروندان از شهرشان می‌شود. گردشگری، به‌عنوان یک صنعت جهانی که غالباً با منطق سرمایه‌داری و سودآوری گره‌خورده است، می‌تواند این پدیده را تشدید کند. توسعه گردشگری بدون توجه به حقوق شهروندان می‌تواند منجر به «مکان‌های نمایشی» (spectacularization of space) شود که در آن فضاها عمدتاً برای مصرف گردشگران بازسازی و عرضه می‌شوند و نیازها و خواسته‌های ساکنان محلی نادیده گرفته می‌شوند. (Harvey, 2012: 16)

دیوید هاروی، جغرافی‌دان مارکسیست، در ادامه مباحث لوفور، مفهوم «حق به شهر» را بسط داده و بر جنبه‌های راهبردی و انقلابی آن تأکید کرده است. هاروی نیز همانند لوفور، شهر را نه تنها مکانی برای زندگی، بلکه فضایی برای تولید و بازتولید سرمایه و روابط اجتماعی می‌بیند. او معتقد است که «حق به شهر» باید به‌عنوان یک «حق انقلابی» در نظر گرفته شود؛ چرا که این حق، توانایی تغییر و بازآفرینی شهر را در اختیار کسانی قرار می‌دهد که شهر را می‌سازند، نه کسانی که مالک آن هستند (Harvey, 2012: 205).

۲- مفهوم گردشگری اجتماع‌محور (Community-Based Tourism - CBT)

گردشگری اجتماع‌محور یا همان CBT، بیش از آنکه صرفاً یک مدل تجاری باشد، رویکردی است که در آن «مردم محلی» ساکنان دار اصلی برنامه‌ریزی، مدیریت و بهره‌برداری از فعالیت‌های گردشگری هستند (Murphy, 1985: 47). در واقع، فلسفه وجودی این الگو، تضمین رسیدن مستقیم و منصفانه منافع اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی به دست خود اهالی است. سازمان جهانی گردشگری نیز دقیقاً به همین دلیل، آن را به‌عنوان یکی از راهکارهای کلیدی برای دستیابی به گردشگری پایدار معرفی کرده است (UNWTO, 2004: 12).

این رویکرد بر چند ستون اصلی بنا شده است:

تصاحب قدرت و مالکیت: در اینجا جامعه محلی تنها یک ذی‌نفع حاشیه‌ای نیست، بلکه صاحب اصلی منابع و کنترل‌کننده بلامنازع فعالیت‌های گردشگری است.

مشارکت بی‌قید و شرط: ساکنان منطقه از همان نقطه آغازین ایده‌پردازی تا مراحل اجرایی و ارزیابی نهایی، به‌صورت فعال و هدفمند حضور دارند.

عدالت در توزیع منافع: چه در بحث درآمدهای مستقیم و اشتغال، و چه در دستاوردهای معنوی مثل تقویت غرور ملی و حفظ فرهنگ، هدف این است که یک مزایای گردشگری به شکلی عادلانه بین همه اعضا تقسیم شود.

تعصب نسبت به پایداری: حفاظت از محیط‌زیست و ارزش‌های فرهنگی منطقه، خط قرمز این مدل است.

ارائه اصالت: هدف از سفر گردشگر، نه دیدن یک ویترین تصنعی، که چشیدن طعم واقعی زندگی و سبک زیست جامعه محلی است.

در واقع، CBT پاسخی است به آسیب‌های گردشگری انبوه و مدل‌های توسعه‌ای که از بالا به پایین (development-led tourism) تحمیل می‌شوند. این رویکرد به جوامع محلی کمک می‌کند تا مفهوم «حق به شهر» را در مناطق گردشگرپذیر بازبانی کنند؛ به‌گونه‌ای که نه تنها اختیار شکل‌دهی به فضای زندگی‌شان را در دست بگیرند، بلکه از آن به‌عنوان ابزاری قدرتمند برای توانمندسازی و ارتقای کیفیت زندگی خود بهره ببرند (Diedrich et al., 2018: 2).

۳- مفهوم پایداری اقتصاد شهری

پایداری اقتصاد شهری شامل سه بعد اصلی است:

پایداری اقتصادی: ایجاد رشد اقتصادی پایدار، اشتغال مولد، تنوع بخشی به اقتصاد محلی و کاهش وابستگی به منابع ناپایدار.
پایداری اجتماعی: تضمین رفاه اجتماعی، عدالت، برابری فرصت‌ها، دسترسی به خدمات اساسی (بهداشت، آموزش، مسکن)، انسجام اجتماعی و مشارکت فعال شهروندان.

پایداری زیست محیطی: حفاظت از منابع طبیعی، کاهش آلودگی، مدیریت پایدار پسماند، استفاده بهینه از انرژی و آب، و حفظ تنوع زیستی.

توسعه گردشگری در چارچوب پایداری اقتصاد شهری، نیازمند هماهنگی بین این سه بعد است. به طور خاص، پایداری اقتصاد شهری در ارتباط با گردشگری بر موارد زیر تأکید دارد: تاب آوری (مقاومت در برابر نوسانات صنعت گردشگری)، تنوع بخشی (کاهش وابستگی صرف به گردشگری)، سرمایه گذاری بومی (تشویق سرمایه گذاری توسط ساکنان محلی)، و توزیع عادلانه منافع (اطمینان از توزیع عادلانه منافع گردشگری در جامعه محلی)

مدل مفهومی پژوهش

بر اساس تلفیق سه نظریه فوق، مدل مفهومی پژوهش حاضر به صورت فرایندی - سیستمی طراحی شده است. این مدل نشان می دهد که توسعه گردشگری از طریق سه مسیر اصلی بر حقوق شهروندی و پایداری اقتصاد شهری تأثیر می گذارد:

مسیر	سازوکار	پیامدها
مسیر زیرساختی - خدماتی	بهبود راه‌ها، حمل و نقل، خدمات شهری، فضاهای عمومی	دسترسی عادلانه به خدمات (حق استفاده و سکونت)، بهبود کیفیت زندگی
مسیر اقتصادی	ایجاد اشتغال پایدار، تنوع بخشی در آمدی، رونق کسب و کارهای محلی	اشتغال پایدار، تاب آوری اقتصادی، توزیع عادلانه منافع
مسیر نهادی - مشارکتی	تقویت نهادهای محلی، مشارکت در تصمیم گیری، نظارت بر پروژه‌ها	حق بر مشارکت، عدالت فضایی، احساس مالکیت و تعلق

۱- مطالعات خارجی

پژوهش‌های متعددی در سال‌های اخیر به بررسی پیامدهای اجتماعی و اقتصادی توسعه گردشگری پرداخته‌اند و هر یک از زاویه‌ای متفاوت به این پدیده نگریسته‌اند. در این میان، گان (Gunn, 2002: 112) در مطالعات خود نشان می دهد که گردشگری، در کنار ظرفیت قابل توجهی که برای رونق اقتصادی مناطق مقصد دارد، می تواند در صورت فقدان مدیریت برنامه ریزی شده و کنترل شده، پیامدهای نامطلوبی نیز برای جوامع میزبان به همراه آورد. از جمله این پیامدها می توان به افزایش هزینه های زندگی، فشار بر زیرساخت های شهری و حتی نوعی «گردشگری زدایی» اشاره کرد؛ پدیده ای که در آن ساکنان محلی به تدریج از فضاهای شهری و منابعی که پیش تر در اختیارشان بوده، کنار گذاشته می شوند. چنین وضعیتی در نهایت می تواند با مفهومی که لوفور و هاروی از «حق به شهر» مطرح کرده اند در تعارض قرار گیرد؛ چرا که دسترسی برابر شهروندان به فضاها و امکانات شهری را تحت تأثیر قرار می دهد.

در همین راستا، تیموتی (Timothy, 2002: 156) در بررسی خود از آثار گردشگری انبوه بر جوامع میزبان، بر پیامدهای فرهنگی و اجتماعی این روند تأکید می کند. به اعتقاد او، گسترش بی رویه گردشگری می تواند به تضعیف هویت های بومی و تغییر الگوهای فرهنگی جوامع محلی منجر شود، به ویژه زمانی که برنامه ریزی ها بدون مشارکت ساکنان انجام گیرد. از این منظر، رویکردهای

اجتماع‌محور در گردشگری می‌توانند به حفظ انسجام اجتماعی و صیانت از هویت فرهنگی کمک کنند؛ زیرا در این الگوها، جامعه محلی نه تنها مخاطب توسعه، بلکه یکی از بازیگران اصلی آن محسوب می‌شود.

دیدریش و همکاران (Diedrich et al., 2018: 2) نیز در مطالعه‌ای که بر تجربه جوامع ساکن در مقاصد گردشگری انجام داده‌اند، بر اهمیت مشارکت واقعی جامعه محلی در فرآیند تصمیم‌گیری تأکید می‌کنند. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که هرگاه ساکنان محلی در تصمیم‌سازی‌ها نقش کم‌رنگی داشته باشند، احساس تعلق و مالکیت نسبت به پروژه‌های گردشگری کاهش می‌یابد و این امر به شکل‌گیری نارضایتی اجتماعی می‌انجامد. در مقابل، تجربه مناطقی که از الگوی گردشگری اجتماع‌محور (CBT) بهره گرفته‌اند، نشان می‌دهد که مشارکت فعال جامعه محلی می‌تواند به تقویت حس مالکیت، افزایش اعتماد اجتماعی و در نهایت ارتقای حقوق شهروندی منجر شود.

از منظر اقتصادی نیز، باتلر (Butler, 1999: 7) با ارائه مدل «چرخه عمر مقصد گردشگری» نشان داده است که مقاصد گردشگری در طول زمان مراحل مختلفی همچون شکل‌گیری، رشد، بلوغ و در نهایت رکود یا احیا را تجربه می‌کنند. بر اساس این مدل، اگر توسعه گردشگری بدون مدیریت پایدار و برنامه‌ریزی بلندمدت پیش رود، احتمال افول مقصد در مراحل بعدی افزایش می‌یابد. بنابراین، توجه به اصول پایداری در مدیریت گردشگری برای حفظ منافع اقتصادی بلندمدت و جلوگیری از فرسایش منابع ضروری است. در تکمیل این بحث، نیومن و جنینگز (Jennings, 2008: 103 & Newman) در مطالعات خود درباره پایداری اقتصاد شهری بر نقش تنوع‌بخشی به ساختارهای اقتصادی تأکید می‌کنند. از نگاه آنان، شهری که بر ترکیبی متنوع از فعالیت‌های اقتصادی متکی باشد، توان بیشتری برای مقابله با بحران‌ها و شوک‌های اقتصادی خواهد داشت. در این چارچوب، گردشگری می‌تواند یکی از اجزای مهم اقتصاد شهری باشد، اما تنها زمانی به تقویت تاب‌آوری اقتصادی کمک می‌کند که در کنار سایر بخش‌های اقتصادی و در قالب یک راهبرد جامع توسعه شهری مورد توجه قرار گیرد.

با وجود غنای نسبی ادبیات موجود در زمینه گردشگری و پیامدهای آن، همچنان خلأهایی در مطالعات پیشین مشاهده می‌شود. بسیاری از پژوهش‌ها یا صرفاً بر آثار اقتصادی گردشگری تمرکز کرده‌اند، یا پیامدهای اجتماعی و فرهنگی آن را به صورت جداگانه بررسی کرده‌اند. در مورد جزیره قشم نیز اغلب مطالعات داخلی بیشتر بر داده‌های میدانی و پیمایشی تکیه داشته‌اند و کمتر تلاش شده است تا از طریق تحلیل اسناد سیاستی و برنامه‌های رسمی، رابطه میان توسعه گردشگری با مفاهیمی چون حقوق شهروندی و پایداری اقتصاد شهری به صورت یک چارچوب منسجم و هم‌زمان بررسی شود. از این رو، پژوهش حاضر درصدد است این خلأ را تا حدی جبران کرده و با رویکردی تحلیلی و مبتنی بر بررسی اسناد و سیاست‌های توسعه‌ای، پیوند میان توسعه گردشگری، حقوق شهروندی و پایداری اقتصاد شهری را در بستر جزیره قشم واکاوی کند.

روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش از نظر هدف، کاربردی و از نظر ماهیت و روش، توصیفی - تحلیلی است. داده‌ها صرفاً از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و بررسی اسناد موجود گردآوری شده‌اند. هیچ‌گونه استفاده‌ای از پرسش‌نامه، مصاحبه یا پیمایش میدانی در آن صورت نگرفته است. ۱- منابع و اسناد مورد بررسی

منابع مورد استفاده در این پژوهش شامل موارد زیر است:

اسناد رسمی و گزارش‌های توسعه‌ای: گزارش‌های سالانه سازمان منطقه آزاد قشم (۱۳۹۸-۱۴۰۲)،

اسناد بالادستی (طرح جامع توسعه قشم ۱۳۹۵ و گزارش ۲۰۱۶ JICA) تحت عنوان «طرح جامع توسعه پایدار جامعه‌محور جزیره قشم»

آمارهای ملی و محلی: آمارهای منتشرشده مرکز آمار ایران (سرشماری‌های نفوس و مسکن)، آمارهای اشتغال، گزارش‌های عملکردی سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، آمارهای اشتغال و سرمایه‌گذاری منطقه آزاد قشم.

پیشینه پژوهشی: مقالات علمی داخلی (مستخرج از پایگاه‌های SID، Magiran، Civilica و خارجی (ScienceDirect) با تأکید بر مطالعات انجام شده در حوزه مناطق آزاد، گردشگری پایدار و حقوق شهروندی (بازه ۱۳۹۰-۱۴۰۳).

منابع نظری: کتب و مقالات مرتبط با نظریه حق به شهر (لوفور، هاروی)، مدل گردشگری اجتماع محور) مورفی، (WTO و پایداری اقتصاد شهری (است ابر، رزند).

۲- روش تحلیل داده‌ها

فرآیند تحلیل داده‌ها در این پژوهش بر پایه رویکردی دوگانه استوار بوده است: نخست، «تحلیل محتوای کیفی جهت‌دار» (Directional Content Analysis) که متناسب با اهداف و چارچوب نظری مشخص پژوهش هدایت شده است؛ و دوم، «استنباط تحلیلی» که امکان درک لایه‌های عمیق‌تر و روابط پنهان میان داده‌ها را فراهم می‌آورد. این مراحل به شرحی که در پی می‌آید، به انجام رسیده است:

۱. **فراهم‌آوری و طبقه‌بندی داده‌ها:** گام نخست، شناسایی و گردآوری جامع کلیه اسناد مکتوب و گزارش‌های رسمی بود که به ابعاد گوناگون توسعه گردشگری، وضعیت اقتصادی، پویایی‌های اجتماعی و ملاحظات زیست‌محیطی جزیره قشم می‌پردازند. این مجموعه داده، مبنای نظام‌مند پژوهش را تشکیل داد.
۲. **عملیاتی‌سازی مفاهیم نظری:** برای سنجش‌پذیر کردن مفاهیم انتزاعی برخاسته از چارچوب نظری - نظیر «حقوق شهروندی» و «پایداری اقتصاد شهری» - مجموعه‌ای از شاخص‌های عملیاتی تدوین گردید. این شاخص‌ها، معیارهایی عینی و قابل ارجاع در دل اسناد فراهم آوردند تا بتوان ارتباط میان نظریه و داده‌های میدانی را به شکلی دقیق‌تر برقرار ساخت (جزئیات در جدول شماره ۱ ارائه شده است).
۳. **کدگذاری هدفمند و دقیق:** در این مرحله، اسناد با دقت فراوان مورد مطالعه قرار گرفتند. بخش‌هایی از متن که به مؤلفه‌های قانونی پژوهش - همچون اشتغال‌زایی، سطوح مشارکت اجتماعی، عدالت در توزیع فضایی، سازوکارهای سرمایه‌گذاری و وضعیت اکولوژیکی - اشاره داشتند، با دقت شناسایی و با استفاده از «کدهای» معنایی مشخص، برچسب‌گذاری شدند. چارچوب تفصیلی کدگذاری، جهت شفافیت بیشتر، در پیوست این نوشتار گنجانده شده است.
۴. **کشف و دسته‌بندی مضامین محوری:** پس از مرحله کدگذاری، داده‌ها مورد بازبینی مجدد قرار گرفتند تا مضامین (Themes) و الگوهای تکرار شونده در میان کدهای استخراج‌شده، شناسایی و در دسته‌های معنایی منسجم، سازماندهی شوند. این گام، به درک بهتر ساختارهای زیربنایی موجود در داده‌ها یاری رساند.
۵. **تفسیر یافته‌ها در بستر نظری:** در نهایت، نتایج حاصل از تحلیل محتوا، در چارچوب مبانی نظری پژوهش بازخوانی و تفسیر گردید. به منظور اطمینان از دقت و پایایی یافته‌ها، فرآیند کدگذاری توسط پژوهشگر اصلی، دو بار تکرار شد. در مرحله بازبینی موارد اختلافی (که حدود ۱۲ درصد از کل کدها را شامل می‌شد)، با بحث و تبادل نظر، به یک اجماع تفسیری رضایت‌بخش دست یافتیم.

جدول ۱. شاخص‌های عملیاتی برگرفته از چارچوب نظری

منبع احتمالی داده	شاخص قابل سنجش در اسناد	مفهوم
گزارش‌های سازمان منطقه آزاد، طرح‌های جامع، اسناد برنامه‌ریزی، گزارش‌های عملکردی	نسبت مناطق دارای زیرساخت گردشگری به کل مناطق، فاصله روستاها از مراکز خدماتی، میزان دسترسی به سواحل و فضاهای عمومی	حقوق شهروندی دسترسی - حق استفاده و سکونت
اسناد برنامه‌ریزی گزارش عملکردی	وجود یا عدم وجود نهادهای محلی تصمیم‌گیرنده (شوراهای گردشگری)، تعداد جلسات عمومی مرتبط با گردشگری، سهم جامعه محلی در سرمایه‌گذاری	حقوق شهروندی (مشارکت - حق مشارکت)
گزارش‌های سازمان محیط‌زیست، سازمان منطقه آزاد	گزارش‌های تخریب/حفاظت از جنگل‌های حرا، سواحل، کیفیت آب، تعداد پروژه‌های دارای EIA	حقوق شهروندی (محیط‌زیست - حق بر محیط‌زیست سالم)
آمارهای اشتغال مرکز ایران، گزارش‌های منطقه آزاد	نسبت اشتغال فصلی به اشتغال دائم در بخش گردشگری، نرخ بیکاری بخش خدمات	پایداری اقتصاد شهری (اشتغال پایدار)
گزارش‌های اقتصادی مرکز آمار، سازمان منطقه آزاد معاونت برنامه‌ریزی و توسعه سرمایه‌گذاری	سهم گردشگری از تولید ناخالص داخلی منطقه، تعداد فعالیت‌های غیر گردشگری صنعت، شیلات، کشاورزی	پایداری اقتصاد شهری (تنوع اقتصادی)

گزارش‌های سرمایه‌گذاری منطقه آزاد معاونت برنامه‌ریزی و توسعه سرمایه‌گذاری	سهام سرمایه‌گذاری بومی در پروژه‌های گردشگری هتل؛ مجتمع‌های تفریحی؛ اقامتگاه	سرمایه‌گذاری بومی
گزارش‌های عملکردی سال ۱۳۹۸-۱۴۰۲ معاونت برنامه‌ریزی و توسعه سرمایه‌گذاری	تغییرات اشتغال و درآمد در مواجهه با بحران‌هایی مانند کرونا؛ میزان تعطیلی کسب‌وکارها	تاب‌آوری اقتصادی

محدودیت روش‌شناسی و کنترل سوگیری

این پژوهش به دلیل اتکا به تحلیل اسناد، ممکن است با محدودیت‌هایی در دسترسی به برخی اطلاعات دست‌اول یا بیان مستقیم دیدگاه‌های تمام ذی‌نفعان روبرو باشد. با این حال، برای کاهش سوگیری: (۱) اسناد از چند منبع مختلف (دولتی، دانشگاهی، مستقل) با هم مقایسه شده‌اند؛ (۲) در تحلیل، تأکید بر شواهد عددی و گزارش‌های عینی بوده است. (۳) نتایج با یافته‌های پیشین مقایسه و اعتبارسنجی شده‌اند.

یافته‌های پژوهش

تحلیل اسناد سیاستی و گزارش‌های توسعه‌ای مرتبط با جزیره قشم، نشان‌دهنده تأثیرات چندوجهی توسعه گردشگری بر ابعاد مختلف حقوق شهروندی و پایداری اقتصاد شهری است.

جدول ۲. تحلیل اثرات توسعه گردشگری بر حقوق شهروندی و پایداری اقتصاد شهری در جزیره قشم

مسیر تحلیلی	بعد مورد بررسی	شواهد و مستندات اسنادی	دلالت‌ها برای حقوق شهروندی و پایداری اقتصاد شهری
مسیر اقتصادی	اشتغال و فرصت‌های اقتصادی	آمار معاونت برنامه‌ریزی و توسعه سرمایه‌گذاری منطقه آزاد قشم (۱۴۰۲) نشان می‌دهد تعداد شاغلان مستقیم گردشگری از حدود ۵۲۰۰ نفر در سال ۱۳۹۸ به حدود ۸۷۰۰ نفر در سال ۱۴۰۲ رسیده است. فعالیت‌هایی مانند اقامتگاه‌های بوم‌گردی، صنایع دستی، حمل‌ونقل محلی و خدمات گردشگری فرصت‌های درآمدی تازه‌ای ایجاد کرده‌اند. با این حال حدود ۶۲٪ از این مشاغل ماهیت فصلی یا پاره‌وقت دارند. همچنین گزارش سازمان منطقه آزاد قشم (۱۴۰۲) نشان می‌دهد بخش عمده سرمایه‌گذاری‌های بزرگ گردشگری (حدود ۱۲ هزار میلیارد ریال) توسط سرمایه‌گذاران خارج از جزیره انجام شده و سهم سرمایه‌گذاران بومی حدود ۱۸٪ است.	افزایش اشتغال و رونق نسبی اقتصاد محلی، اما با پایداری محدود و وابستگی بالا به سرمایه‌گذاران غیر بومی. این وضعیت می‌تواند منجر به خروج بخشی از ارزش افزوده اقتصادی از جزیره و کاهش بهره‌مندی مستقیم ساکنان محلی از منافع گردشگری شود.
مسیر زیرساختی - خدماتی	توسعه زیرساخت‌ها و دسترسی به خدمات	بر اساس گزارش طرح جامع قشم (۱۳۹۵) و گزارش JICA (۲۰۱۶)، توسعه گردشگری موجب بهبود نسبی زیرساخت‌ها از جمله بهسازی جاده‌های اصلی، افزایش پروازها و توسعه اسکله‌ها شده است. همچنین خدمات ارتباطی و اینترنتی در مناطق گردشگرپذیر گسترش یافته است. با این حال، تمرکز این توسعه‌ها عمدتاً در مناطق شمالی جزیره و محدوده شهر قشم مشاهده می‌شود و بسیاری از روستاهای جنوبی از این روند کمتر بهره‌مند شده‌اند. همچنین افزایش تقاضای گردشگری باعث افزایش قیمت زمین و مسکن در برخی مناطق تا حدود ۴۰٪ شده است.	بهبود نسبی زیرساخت‌ها و خدمات در مناطق گردشگری، اما همراه با نابرابری فضایی در توزیع امکانات. افزایش قیمت زمین و مسکن نیز می‌تواند دسترسی ساکنان محلی به سکونت در مناطق سنتی خود را محدود کند.
مسیر نهادی - مشارکتی	مشارکت اجتماعی در تصمیم‌گیری	بررسی اسناد برنامه‌ریزی مانند طرح جامع توسعه قشم (۱۳۹۵) نشان می‌دهد که در سطح سیاستی بر مشارکت جامعه محلی تأکید شده است. با این حال، در گزارش‌های اجرایی سال‌های ۱۴۰۰ تا ۱۴۰۲ سازوکارهای نهادی مشخصی برای تحقق این مشارکت مشاهده نمی‌شود. شوراهای گردشگری محلی یا صندوق‌های سرمایه‌گذاری بومی نقش محدودی در فرآیندهای تصمیم‌گیری دارند و بسیاری از پروژه‌های بزرگ گردشگری به صورت متمرکز و از بالا به پایین اجرا شده‌اند.	مشارکت محدود جامعه محلی در تصمیم‌گیری‌ها می‌تواند احساس مالکیت اجتماعی نسبت به پروژه‌های گردشگری را کاهش داده و نقش ساکنان در شکل‌دهی به آینده توسعه جزیره را تضعیف کند.
مسیر زیرساختی - خدماتی	عدالت فضایی و دسترسی به منابع	گزارش سازمان منطقه آزاد قشم (۱۴۰۱) نشان می‌دهد از میان ۲۵ روستای دارای جاذبه گردشگری، تنها ۹ روستا از طرح‌های بهسازی راه برخوردار شده‌اند. همچنین برخی پروژه‌های گردشگری با تغییر کاربری اراضی یا محدود شدن دسترسی ساکنان به سواحل و مناطق طبیعی همراه بوده است (اداره کل حفاظت	تمرکز توسعه در برخی مناطق گردشگرپذیر می‌تواند به شکل‌گیری شکاف فضایی میان مناطق گردشگری و سکونتگاه‌های بومی منجر شود و در

صورت نبود مدیریت یکپارچه، دسترسی برابر به منابع و محیط زیست را با چالش مواجه کند.	محیط زیست هرمزگان، ۱۴۰۲). فنی و همکاران (۱۳۹۴) نیز به پیامدهای زیست محیطی گردشگری از جمله آلودگی محیطی، افزایش تردد و تغییر کاربری اراضی اشاره کرده‌اند.		
---	--	--	--

منبع: یافته‌های پژوهش بر اساس تحلیل اسناد توسعه‌ای، گزارش‌های سازمان منطقه آزاد قشم، طرح جامع قشم و مطالعات مرتبط (۱۳۹۴-۱۴۰۲)

۵. تأثیر بر سرمایه‌گذاری بومی و تاب‌آوری اقتصاد شهری

گردشگری قشم عمدتاً توسط سرمایه‌گذاران خارج از جزیره یا نهادهای دولتی صورت می‌گیرد (سهم سرمایه‌گذاری بومی در بخش هتل و مجتمع‌های تفریحی تنها ۱۸ درصد). این امر، اگرچه به توسعه زیرساخت‌ها کمک می‌کند، اما می‌تواند وابستگی اقتصاد جزیره به سرمایه‌گذاری‌های خارجی را افزایش دهد. همه‌گیری کووید-۱۹ در سال‌های ۱۳۹۹-۱۴۰۰، کاهش ۷۵ درصدی کل گردشگران را به قشم به همراه داشت. (گزارش سازمان منطقه آزاد، ۱۴۰۰: ۲۴). این کاهش منجر به تعطیلی موقت بیش از ۴۰۰ کسب‌وکار مرتبط با گردشگری و افزایش نرخ بیکاری در بخش خدمات به ۲۸ درصد شد. تا سال ۱۴۰۲، نرخ بیکاری بخش خدمات به ۱۶ درصد کاهش یافت، اما همچنان بالاتر از سطح قبل از کرونا (۱۴ درصد) باقی‌مانده است. این رویداد آسیب‌پذیری بالای اقتصاد تک‌محصولی قشم را آشکار ساخت و لزوم تنوع‌بخشی به اقتصاد شهری و تقویت سرمایه‌گذاری بومی را نشان می‌دهد. تشویق سرمایه‌گذاری بومی و توانمندسازی اقتصادی ساکنان محلی، از ارکان اصلی «گردشگری اجتماع‌محور» و «پایداری اقتصاد شهری» است که در قشم نیازمند توجه بیشتری است.

جدول ۳. مقایسه شاخص‌های کلیدی (۱۳۹۸ و ۱۴۰۰)

شاخص	۱۳۹۸ (اوج کرونا)	۱۴۰۰ (اوج کرونا)	۱۴۰۲ (پسا کرونا)
تعداد گردشگران ورودی (بر حسب میلیون نفر)	۱.۲	۰.۳	۲.۸
اشتغال مستقیم گردشگری (نفر)	۵۲۰۰	۱۸۰۰	۸۷۰۰
سهم گردشگری از درآمد منطقه آزاد (درصد)	۲۲	۵	۲۷
نرخ بیکاری بخش خدمات (درصد)	۱۴	۲۸	۱۶

۶. تأثیر بر محیط‌زیست (حق بر محیط‌زیست سالم)

بر اساس گزارش اداره کل حفاظت محیط‌زیست هرمزگان (۱۴۰۲: ۱۲)، گسترش اقامتگاه‌های غیرمجاز در حریم جنگل‌های حرا، افزایش تردد قایق‌های موتوری در کانال‌های حساس و تخریب بخشی از سواحل مرجانی برای ساخت تأسیسات گردشگری از مهم‌ترین تهدیدهای زیست محیطی ناشی از گردشگری در قشم است. پور سید خلیل و نظری خاکشور (۱۳۹۸: ۱۳۰) در مطالعه خود بر منطقه آزاد انزلی نشان دادند که احداث مناطق آزاد، علاوه بر مزایای اقتصادی، می‌تواند پیامدهای اجتماعی و محیطی منفی نیز به همراه داشته باشد. این یافته در مورد قشم نیز صدق می‌کند. باین‌وجود، گزارش‌هایی از مشارکت موفق جامعه محلی در حفاظت از جنگل‌های حرا وجود دارد. مدیر محیط‌زیست منطقه آزاد قشم از مشارکت فعال جامعه محلی و روستائینان جزیره در حفاظت و توسعه جنگل‌های حرا خبر داده است (خبرگزاری مهر، ۱۴۰۲). این نشان می‌دهد که پتانسیل‌هایی برای تغییر وضع موجود وجود دارد، اما نیازمند تقویت و نهادینه‌سازی است.

در مجموع، بحث نشان می‌دهد که توسعه گردشگری در قشم، پتانسیل قابل توجهی برای ارتقای حقوق شهروندی و پایداری اقتصاد شهری دارد، اما تحقق این پتانسیل نیازمند گذار از رویکرد صرفاً رشد - محور و سرمایه‌گذار - محور به رویکردی جامع‌نگر،

اجتماع محور و پایدار است که منافع بلندمدت جامعه محلی و حفظ محیط‌زیست را در اولویت قرار دهد. در غیر این صورت، خطر نابرابری فضایی، شکاف طبقاتی، تخریب محیط‌زیست و تضعیف تاب‌آوری اقتصاد شهری، واقعی و قریب‌الوقوع خواهد بود.

بحث و تفسیر یافته‌ها در چارچوب نظری

۱- تحلیل دوجوهی توسعه گردشگری در قشم

در مجموع، یافته‌ها نشان می‌دهد که توسعه گردشگری در قشم دارای ماهیتی دوجوهی است: جنبه‌های مثبت: بهبود نسبی زیرساخت‌های حمل‌ونقل و خدمات شهری (مسیر زیرساختی - خدماتی)، افزایش اشتغال مستقیم از ۵۲۰۰ به ۸۷۰۰ نفر (مسیر اقتصادی)، رشد درآمدهای محلی در برخی بخش‌ها. جنبه‌های منفی: اشتغال فصلی (۶۲٪)، تمرکز فضایی سرمایه‌گذاری، سهم پایین سرمایه‌گذاری بومی (۱۸٪)، تخریب محیط‌زیست، فقدان مشارکت واقعی ساکنان.

۲- گردشگری اجتماع محور و تحقق حق به شهر

رویکرد گردشگری اجتماع محور (CBT) با تأکید بر مالکیت و کنترل جامعه محلی، مشارکت فعال، و توزیع عادلانه منافع، چارچوبی ایده‌آل برای تحقق «حق به شهر» و توانمندسازی ساکنان محلی ارائه می‌دهد. (Murphy, 1985: 52) در غیاب رویکرد CBT، منافع گردشگری ممکن است به صورت نابرابر توزیع شود و شکاف‌های اجتماعی و اقتصادی افزایش یابد. این امر با دیدگاه دیوید هاروی که «حق به شهر» را «حق انقلابی» برای بازپس‌گیری کنترل شهر توسط ساکنان می‌داند، همخوانی دارد (Harvey, 2012: 25). در قشم، نیاز به انتقال تمرکز از توسعه گردشگری صرفاً بر پایه سرمایه‌گذاری خارجی و پروژه‌های بزرگ، به سمت تقویت سرمایه‌گذاری بومی، حمایت از کسب‌وکارهای کوچک و محلی، و افزایش مشارکت واقعی ساکنان در برنامه‌ریزی و مدیریت گردشگری، به شدت احساس می‌شود.

۳- پایداری اقتصاد شهری و چالش‌های گردشگری وابسته

توسعه گردشگری در قشم، به طور مستقیم بر ابعاد مختلف پایداری اقتصاد شهری تأثیر گذاشته است. از منظر اقتصادی، هرچند اشتغال‌زایی و درآمدزایی صورت گرفته است، اما تمرکز بیش از حد بر یک صنعت (گردشگری) بدون تنوع‌بخشی کافی و بدون ایجاد زنجیره‌های ارزش محلی، تاب‌آوری اقتصاد شهری را در برابر نوسانات احتمالی کاهش داده است. تجربه همه‌گیری کرونا به وضوح نشان داد که اقتصاد تک‌محصولی وابسته به گردشگری در برابر ضربه‌های بیرونی چقدر آسیب‌پذیر است. این امر با مفهوم پایداری اقتصاد شهری که بر تاب‌آوری، تنوع‌بخشی و ایجاد سطوح مختلف سرمایه‌گذاری تأکید دارد، در تضاد است (Stabler et al., 2010: 92; Roseland, 2012: 56). از منظر اجتماعی، نابرابری فضایی و اقتصادی ناشی از توسعه گردشگری (تمرکز زیرساخت‌ها در مناطق خاص، سهم پایین سرمایه‌گذاری بومی) می‌تواند انسجام اجتماعی را تضعیف کرده و «حق دسترسی برابر به خدمات و فرصت‌ها» را برای برخی از اقشار به چالش بکشد. همچنین، تأثیرات زیست‌محیطی (تخریب حرا، آلودگی سواحل) می‌تواند بر «حق برخورداری از محیط‌زیست سالم» ساکنان تأثیر گذاشته و پایداری بلندمدت منطقه را تهدید کند.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

این پژوهش باهدف تحلیل اسنادی نقش توسعه گردشگری بر حقوق شهروندی و پایداری اقتصاد شهری در جزیره قشم، با روش توصیفی - تحلیلی و مبتنی بر اسناد و منابع کتابخانه‌ای انجام شد. یافته‌ها نشان داد که توسعه گردشگری در قشم دارای ماهیتی دوجوهی است: از یک سو بهبود زیرساخت‌ها، اشتغال‌زایی و رشد اقتصادی نسبی؛ از سوی دیگر اشتغال ناپایدار، تمرکز فضایی، سهم پایین سرمایه‌گذاری بومی، تخریب محیط‌زیست و تضعیف مشارکت اجتماعی. در غیاب رویکرد اجتماع محور و مدیریت پایدار، منافع گردشگری به صورت نابرابر توزیع شده و «حق به شهر» ساکنان محلی تحقق نیافته است. همچنین وابستگی بیش از حد به گردشگری، تاب‌آوری اقتصاد شهری را در برابر ضربه‌هایی مانند کرونا کاهش داده است؛ بنابراین، توسعه گردشگری در قشم

پتانسیل قابل توجهی برای ارتقای حقوق شهروندی و پایداری اقتصاد شهری دارد، اما تحقق این پتانسیل نیازمند گذار از رویکرد صرفاً رشد - محور و سرمایه گذار - محور به رویکرد اجتماع محور، مشارکتی و پایدار است.

پیشنهاد‌های سیاستی و اجرایی

بر اساس یافته‌های پژوهش و با بهره‌گیری از چارچوب نظری، پیشنهاد‌های زیر در چهار سطح ارائه می‌شود:

الف) پیشنهاد‌های نهادی و حقوقی تقویت مسیر نهادی - مشارکتی

۱. بازنگری اسناد توسعه با گنجانیدن صریح شاخص‌های حقوق شهروندی (عدالت فضایی، ارزیابی اثرات اجتماعی، حق مشارکت) و شاخص‌های پایداری اقتصادی (تنوع درآمدی، کاهش وابستگی فصلی، توزیع عادلانه منافع) در برنامه‌های منطقه آزاد قشم. الزام به ارائه گزارش سالانه وضعیت این شاخص‌ها.

۲. ایجاد و تقویت نهادهای محلی مشارکتی: تشکیل شوراهای گردشگری در سطح شهرها و روستاهای دارای جاذبه با اختیارات واقعی در تصمیم‌گیری، نظارت بر پروژه‌ها و توزیع منافع. الگوبرداری از تجربه موفق پروژه حفاظت از حرا در روستای گوران و ژئوپارک قشم.

۳. الزام به انجام ارزیابی اثرات اجتماعی برای پروژه‌های گردشگری بالای ۵۰ میلیارد ریال پیش از صدور مجوز، با نظارت مستقل و شفاف و مشارکت جامعه محلی.

۴. تدوین و تصویب منشور حقوق شهروندی گردشگری در منطقه آزاد قشم (با الهام از منشور حقوق شهروندی) و الزام سرمایه‌گذاران و مجریان پروژه‌های گردشگری به رعایت اصول آن.

پیشنهاد‌های اقتصادی و معیشتی (تقویت مسیر اقتصادی عادلانه)

۱. تنوع بخشی به اقتصاد شهری فراتر از گردشگری از طریق توسعه هم‌زمان صنایع تبدیلی وابسته به محصولات دریایی و کشاورزی، شیلات پایدار، انرژی‌های تجدیدپذیر (به‌ویژه انرژی خورشیدی باتوجه به اقلیم جزیره) و صنایع دستی بومی باهدف کاهش وابستگی به درآمدهای فصلی گردشگری و افزایش تاب‌آوری.

۲. ایجاد صندوق‌های سرمایه‌گذاری محلی با مشارکت جوامع بومی و ساکنان جزیره به منظور تأمین مالی پروژه‌های گردشگری کوچک مقیاس و بوم‌گردی. اختصاص حداقل ۳۰ درصد از تسهیلات گردشگری به متقاضیان بومی.

۳. توانمندسازی اقتصادی جامعه محلی از طریق آموزش مهارت‌های مرتبط با گردشگری (راهنمایان محلی، بوم‌گردی، صنایع دستی، خدمات پذیرایی) و اولویت‌دهی به اشتغال ساکنان بومی در پروژه‌های گردشگری (الزام سرمایه‌گذاران به جذب حداقل ۵۰ درصد نیروی انسانی از ساکنان محلی).

پیشنهاد‌های زیست‌محیطی حفظ حق بر محیط‌زیست سالم

۱. تعیین ظرفیت برد گردشگری (Tourism Carrying Capacity - TCC) برای مناطق حساس (جنگل‌های حرا، دره ستارگان، سواحل مرجانی) و ممنوعیت ساخت‌وساز در حریم ۳۰۰ متری سواحل بکر.

۲- تقویت پروژه‌های حفاظت مشارکتی با الگوبرداری از تجربه موفق روستای گوران در کاشت و حفاظت از حرا و توسعه اکوتوریسم با مالکیت محلی. ایجاد دستگاه پایش آنلاین کیفیت هوا، آب و پسماند در مناطق گردشگری با دسترسی عمومی برای شفافیت و پاسخگویی.

پیشنهاد‌های پژوهشی و آموزشی

۱. انجام پژوهش‌های آتی با رویکردهای ترکیبی (کمی - کیفی) و استفاده از روش‌هایی نظیر مدل‌سازی معادلات ساختاری و تحلیل شبکه اجتماعی برای سنجش دقیق‌تر میزان تحقق حقوق شهروندی و پایداری اقتصاد شهری در قشم، به‌ویژه در مقایسه تطبیقی با سایر مناطق آزاد ایران (مانند کیش، چابهار و انزلی). همچنین بررسی تأثیرات بلندمدت کرونا بر الگوهای گردشگری و

تاب‌آوری اقتصادی جزیره. به‌عنوان یک شکاف پژوهشی اضافی، بررسی نقش گروه‌های خاص مانند زنان و جوانان در فرایندهای مشارکت مرتبط با گردشگری توصیه می‌شود.

۲. طراحی و اجرای برنامه‌های آموزش شهروندی برای ساکنان در زمینه حقوق شهروندی مرتبط با گردشگری، مهارت‌های راهنمایی محلی، بوم‌گردی و مدیریت پسماند. گنجاندن آموزه‌های حقوق شهروندی گردشگری در کتب درسی مدارس جزیره.

منابع

- پور سید خلیل، سید رضا و نظری خاکشور، نعمت (۱۳۹۸). بررسی جایگاه مناطق آزاد تجاری در توسعه پایدار و امنیت اجتماعی (مطالعه موردی: منطقه آزاد انزلی). فصلنامه پژوهش‌های جغرافیای برنامه‌ریزی شهری، دوره ۷، شماره ۲، صص ۱۲۴-۱۴۰.
- رجبی، ناصر؛ میربابی، و حمیدرضا و مرادی، خسرو (۱۴۰۳). ارائه الگوی اکوتوریسم و توسعه گردشگری پایدار با تأکید بر ارزآوری و توسعه اقتصادی جزیره قشم. فصلنامه ارزش‌آفرینی در مدیریت کسب‌وکار، دوره ۴، شماره ۱، صص ۸۹-۱۱۲.
- رفیعیان، مجتبی و الوندی پور، ندا (۱۳۹۵). مفهوم‌پردازی اندیشه حق به شهر: در جستجوی مدلی مفهومی. مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره ۱۷، شماره ۱، صص ۲۳-۴۸.
- سازمان منطقه آزاد قشم (۱۳۹۸-۱۴۰۲). گزارش‌های سالانه عملکرد (پنج شماره). معاونت برنامه‌ریزی و توسعه سرمایه‌گذاری. سواد، مهدی (۱۳۹۸). تدوین برنامه راهبردی توسعه گردشگری تفریحی - ورزشی منطقه آزاد قشم. فصلنامه علمی پژوهشی جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)، سال نهم، شماره ۳، صص ۲۱-۴۰.
- شریفی طراز کوهی، حسین (۱۳۹۶). زمینه‌ها، ابعاد و آثار حقوق شهروندی. تهران: انتشارات میزان.
- طرح جامع توسعه جزیره قشم (۱۳۹۵). مشاور: مهندسان مشاور مهتاب قدس.
- عصاری، علی (۱۳۹۷). حقوق و قوانین شهروندی در شهرسازی. تهران: انتشارات سمت.
- فنی، زهره؛ علی‌زاده تولی، محمد و زحمت‌کش، زینب (۱۳۹۴). تأثیرات گردشگری بر توسعه پایدار شهری از نظر ساکنان (مورد مطالعه: جزیره قشم). فصلنامه برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، سال چهارم، شماره ۱۳، صص ۱۱۳-۱۳۴.
- قریشی، سید امیرحسین و عزیزی، شورش (۱۳۹۶). شهروند و حقوق شهروند در ادیان آسمانی و باورهای زمینی. تهران: نشر علم.
- کتابچی، عماد و ولی بیگی، مایده (۱۳۹۹). نقش حق بر شهر در ارتقای حقوق شهروندی. نشریه معماری شناسی (نشریه اختصاصی معماری و شهرسازی ایران)، سال سوم، شماره ۱۶، صص ۱-۱۴.
- مرکز آمار ایران (۱۳۹۵). سرشماری عمومی نفوس و مسکن استان هرمزگان (شهرستان قشم). تهران: مرکز آمار ایران.
- مرصوصی، نفیسه (۱۳۹۸). توسعه‌یافتگی و عدالت اجتماعی شهر تهران. نشریه پژوهش‌های اقتصادی، دوره ۱۹، شماره ۷۱، صص ۷۳-۹۰.
- محسنی، مهنا و کرمی، مهرداد (۱۳۹۷). بررسی پایداری اجتماعی - فرهنگی توسعه گردشگری؛ مطالعه موردی جزیره کیش. فصلنامه تحقیقات فرهنگی، دوره پنجم، شماره ۲۰، صص ۱۸۱-۲۱۲.
- محسنی، محمدرضا (۱۳۹۸). شهروندی و حقوق شهروندی در ایران. مجله مطالعات جامعه‌شناختی، دوره ۲۵، شماره ۱، صص ۱۱۵-۱۴۰.
- منوچهری، عباس و جعفری، علی (۱۳۹۳). تأثیر جهانی‌شدن بر حقوق شهروندی در ایران. دوفصلنامه علمی پژوهشی پژوهش سیاست نظری، شماره ۱۵، صص ۱۳۹-۱۶۸.

References

Poor Seyyed Khalil, S. R. & Nazari Khakshour, N. (1398/2019). Barrasi-ye jaygah-e mantaghe-ye azad-e tejari dar towse'eh-ye paydar va amniyat-e ejtema'i (motal'e-ye moredi: mantaghe-ye azad-

- e Anzali). *Faslnameh-ye Pazhouhesh-ha-ye Joghrafiya-ye Barnameh-rizi-ye Shahri*, Dowreh 7, Shomareh 2, safheh 124-140. {in persian}
- Rajabi, N., Mirbabi, H. R. & Moradi, Kh. (1403/2024). *Ertey-e olgou-ye ekotourism va towse'eh-ye gardeshgari-ye paydar ba ta'kid bar arz-avari va towse'eh-ye eqtesadi-ye Jazireh-ye Qeshm*. *Faslnameh-ye Arzesh-afarini dar Modiriyat-e Kasb-o-Kar*, Dowreh 4, Shomareh 1, safheh 89-112. {in persian}
- Rafieian, M. & Alvandipour, N. (1395/2016). *Maftum-pardazi-ye andisheh-ye haqq-e be shahr: dar jostojou-ye modeli-ye maftumi*. *Majaleh-ye Jame'eh-shenasi-ye Iran*, Dowreh 17, Shomareh 1, safheh 23-48. {in persian}
- Sazman-e Mantaghe-ye Azad-e Qeshm. (1398-1402/2019-2023). *Gozaresh-ha-ye salaneh-ye amalkard (panj shomareh)*. *Mo'avenat-e Barnameh-rizi va Towse'eh-ye Sarmayeh-gozari*. {in persian}
- Savadi, M. (1398/2019). *Tadvin-e barnameh-ye rahbordi-ye towse'eh-ye gardeshgari-ye tafrihi-varzeshi-ye mantaghe-ye azad-e Qeshm*. *Faslnameh-ye Elmi-Pazhouheshi-ye Joghrafiya (Barnameh-rizi-ye Mantaghe'i)*, *Sal-e nohom*, Shomareh 3, safheh 21-40. {in persian}
- Sharifi Taraz Koohi, H. (1396/2017). *Zamineh-ha, ab'ad va asar-e hoquq-e shahrivandi*. Tehran: Entesharat-e Mizan. {in persian}
- Tarh-e Jame'-e Towse'eh-ye Jazireh-ye Qeshm. (1395/2016). *Moshaver: Mohandesan-e Moshaver-e Mahab Ghods*. {in persian}
- Asari, A. (1397/2018). *Hoquq va ghavanin-e shahrivandi dar shahrsazi*. Tehran: Entesharat-e SAMT. {in persian}
- Fani, Z., Alizadeh Toli, M. & Zahmatkesh, Z. (1394/2015). *Ta'sirat-e gardeshgari bar towse'eh-ye paydar-e shahri az nazar-e sakenan (mored-e motale'e: Jazireh-ye Qeshm)*. *Faslnameh-ye Barnameh-rizi va Towse'eh-ye Gardeshgari*, *Sal-e chaharom*, Shomareh 13, safheh 113-134. {in persian}
- Ghoreishi, S. A. H. & Azizi, S. (1396/2017). *Shahrivand va hoquq-e shahrivand dar adyan-e asemani va bavarha-ye zamini*. Tehran: Nashr-e Elm. {in persian}
- Ketabchi, E. & Valibeigi, M. (1399/2020). *Naqsh-e haqq-e bar shahr dar erteqa-ye hoquq-e shahrivandi*. *Nashrieh-ye Me'mari-shenasi (Nashrieh-ye ekhtesasi-ye me'mari va shahrsazi-ye Iran)*, *Sal-e sevom*, Shomareh 16, safheh 1-14. {in persian}
- Markaz-e Amar-e Iran. (1395/2016). *Sarshomari-ye omumi-ye nofus va maskan-e Ostan-e Hormozgan (Shahrestan-e Qeshm)*. Tehran: Markaz-e Amar-e Iran. {in persian}
- Marsoosi, N. (1398/2019). *Towse'eh-yaftegi va edalat-e ejtema'i-ye shahr-e Tehran*. *Nashrieh-ye Pazhouhesh-ha-ye Eqtesadi*, Dowreh 19, Shomareh 71, safheh 73-90. {in persian}
- Mohseni, M. & Karami, M. (1397/2018). *Barrasi-ye paydari-ye ejtema'i-farhangi-ye towse'eh-ye gardeshgari; motale'e-ye moredi: Jazireh-ye Kish*. *Faslnameh-ye Tahqiqat-e Farhangi*, Dowreh 5, Shomareh 20, safheh 181-212. {in persian}
- Mohseni, M. R. (1398/2019). *Shahrivandi va hoquq-e shahrivandi dar Iran*. *Majaleh-ye Motale'at-e Jame'eh-shenakhti*, Dowreh 25, Shomareh 1, safheh 115-140. {in persian}
- Manouchehri, A. & Jafari, A. (1393/2014). *Ta'sir-e jahani shodan bar hoquq-e shahrivandi dar Iran*. *Do-faslnameh-ye Elmi-Pazhouheshi-ye Pazhouhesh-e Siasat-e Nazari*, Shomareh 15, safheh 139-168. {in persian}
- Butler, R. W. (1999). *The concept of a tourist area cycle of evolution: Implications for management of resources*. *Canadian Geographer*, 24(1), 5-12.
- Diedrich, A., Garcia-Buades, E., & Garcia, C. (2018). *Local participation in tourism development*. *Annals of Tourism Research*, 71, 1-3.
- Gunn, C. A. (2002). *Tourism Planning: Basics, Concepts, Cases (4th ed.)*. Routledge.
- Harvey, D. (2012). *Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban Revolution*. Verso Books.
- JICA (Japan International Cooperation Agency). (2016). *Comprehensive Community-Based Sustainable Development Master Plan for Qeshm Island towards an Eco-Island in the Islamic Republic of Iran: Final Report. Volume 2: Main Text*. RECS International Inc., PADECO Co., Ltd., Kokusai Kogyo Co., Ltd.

- Lefebvre, H. (1968). *Le Droit à la Ville*. Paris: Anthropos. (English translation: *The Right to the City*, 1996)
- Murphy, P. E. (1985). *Tourism: A Community Approach*. New York: Methuen.
- Newman, P., & Jennings, I. (2008). *Cities as Sustainable Ecosystems: Principles and Practices*. Island Press.
- Roseland, M. (2012). *Toward Sustainable Communities: Solutions for Citizens and Their Governments (5th ed.)*. New Society Publishers.
- Stabler, M. J., Papatheodorou, A., & Sinclair, M. T. (2010). *The Economics of Tourism (2nd ed.)*. Routledge.
- Timothy, D. J. (2002). *Tourism and community development issues*. In R. Sharpley & D. J. Telfer (Eds.) , *Tourism and Development: Concepts and Issues* (pp. 149-170). Channel View Publications.
- UNWTO (World Tourism Organization). (2004). *Indicators of Sustainable Development for Tourism Destinations: A Guidebook*. Madrid: UNWTO